

door dr. W. Albeda

Dr. W. Albeda was minister van Sociale Zaken van 1977-1981.

De kabinetsformatie en de toekomst van het CDA

De verkiezingen van 1981 brachten grote vreugde in het CDA. Kennelijk was men zo zeker van een nederlaag, dat één zetel verlies als overwinning werd gevierd. Meer nog speelde het zetelverlies van de PvdA een rol: Het CDA onbetwist de grootste partij. In de vreugde en de opwinding ging menigeeen voorbij aan de harde feiten: Door het verlies van de VVD van 2 zetels werd voortzetting van de formule van Van Agt I feitelijk uitgesloten.

Met deze vaststelling lagen twee moeilijke gegevens op tafel.

- a. Men telde niet: 48 zetels CDA plus 25 zetels VVD plus zekere steun van 'klein rechts' is genoeg voor een regerings-coalitie. De in de verkiezingsstrijd zorgvuldig bemantelde onenigheid over de gewenste coalitie lag onmiddellijk op tafel.
- b. Maar juist daardoor moest onderhandeld worden onder wezenlijk andere omstandigheden dan in 1977, toen een getalsmatig wat meer acceptabel alternatief aanwezig was.

Tijdens de formatieperiode kwamen daar twee nieuwe gegevens bij:

- c. Met D'66 viel niet afzonderlijk zaken te doen en

- d. De PvdA wilde, bijna hoe dan ook, regeren.

Een vijfde gegeven bleek overigens naarmate de formatie zich voortsleepte een groeiende rol te spelen: De beoogde premier had grote voorkeur voor de oude coalitie en moest nogal wat weerzin overwinnen om de nieuwe 'grote coalitie' te leiden.

Daarmede kreeg de formatie '81 een geheel ander aanzien dan die van '77. Toen een PvdA, die bijna duizelig van het verkiezingssucces een machtspositie poogde uit te buiten, die zij niet bezat. Toen een CDA, dat in een benarde positie kwam, omdat een groot deel van de fractie de alternatieve coalitie niet wilde. Maar in beide gevallen hadden we te doen met een

CDA waar niemand om heen kan, omdat de andere grote partijen de vreemde tactiek handhaven van de onderlinge uitsluiting. Maar tegelijk een CDA, dat onvoldoende eensgezind is om moeilijke onderhandelingen aan te kunnen. Vandaar de titel van mijn bijdrage: de kabinetsformatie en de toekomst van het CDA.

Men kan er niet omheen. De kleine coalitie van 1977-'81 functioneerde, ondanks alle problemen in het parlement – maar welke coalitie functioneert zonder problemen – voortreffelijk. Daarvoor zijn verschillende redenen aan te wijzen. Ik denk dat de stijl van politiek bedrijven van de huidige VVD ons wel ligt. Pragmatiek en inschikkelijkheid laten een coalitie soepel lopen. Ik denk ook, dat de centrum-rechtse coalitie het CDA drukt in de centrumpositie, die ons wel past en die de eenheid van de partij al met al geen kwaad doet. Het CDA moet de coalitie telkens corrigeren naar 'links', zorgt voor het voortdurend weer aanknopen van de band met de vakbeweging, waardoor de onrust van de linker-vleugel binnen de perken blijft. Tenslotte bleek het te smalle maatschappelijk draagvlak (met name het ontbreken van een deugdelijke band met het grootste deel van de vakbeweging) minder problemen te geven dan gevreesd werd. Dit was een gevolg van de vrijwel machteloze positie waarin de vakbeweging geraakt is door de catastrofale ontwikkeling op de arbeidsmarkt, die nog niet haar dieptepunt heeft bereikt. Door zich niet coöperatief op te stellen, plaatste met name de FNV zich zelf buiten spel en kwam daarmee in een onaantrekkelijk en onvruchtbaar isolement te verkeren.

Het is dus niet zo'n wonder, dat velen, waarschijnlijk de grote meerderheid, binnen het CDA vóór en na de verkiezingen uitgingen van het voortzetten van de coalitie. Slechts de getalsverhoudingen dwongen tot een kabinetsformatie, waarbij de VVD

zelfs niet in de gesprekken betrokken werd. De aanvankelijk door Van Agt voorgestelde tactiek van het maken van een economisch herstelplan, om dat dan voor te leggen aan de andere grote partijen en te zien wie afvalt, werd door de informateurs Lubbers en De Koning niet geaccepteerd. Deze tactiek deed dan ook wel zeer sterk denken aan die waarmee Zijlstra in 1966 de centrum-linkse coalitie wist te voorkomen. De informateurs stevenden onmiddellijk af op de samenwerking tussen CDA, D'66 en PvdA, waarbij snel over program, zetelverdeling en premierschap werd gesproken. Er waren dan ook sterke argumenten voor een snelle formatie. De economische situatie verslechterde zinderogen. Een volwaardig kabinet moest de begroting van 1982 maken. Ik heb de overtuiging dat dat mogelijk was geweest. Helaas is meer verloren dan tijd.

Heeft het veel zin na te kaarten over de schuldvraag? Men kan daarover twisten. De lange duur van de formatie en de wijze waarop de dramatis personae met elkaar (en met de onvermijdelijke media) omgingen, hebben reeds genoeg gevoeligheden nagelaten om het nieuw gevormde kabinet het functioneren te bemoeilijken. Moeten die gevoeligheden nu nog eens opnieuw worden opgehaald en is het niet beter om maar te vergeten en te vergeven om in ieder geval de nu ontstane coalitie de kans te geven die zij verdient? Hoeveel er ook voor te zeggen zou zijn die weg te bewandelen, ik vind, dat met name de rol van het CDA een nadere beschouwing waard is.

Ik zei het reeds: weer speelde de verdeeldheid van de Tweede Kamerfractie van het CDA een rol. Daarbij kwam uiteraard de wonderlijke indruk, die het maakte, dat Lubbers en als informateur en als bestuurslid van de fractie consequent de coalitie nastreefde, terwijl de beoogde premier de ene na de andere hinderpaal op wist te zetten. Het hoogtepunt aan CDA-

acrobatiek werd bereikt toen Lubbers als fractieleider aanscherping van zijn eigen conclusies moest weten te bereiken.

De verdeeldheid van de CDA-fractie is een symptoom van een dieperliggend probleem. Hoe lang kan een politieke beweging een sleutelpositie houden in een democratisch bestel zonder innerlijke spanningen op te lopen? Dat is op zichzelf een zaak, die om enige bezinning vraagt. Maar er is meer. Er is meer dan een vermoeden, dat de formatie is opgehouden door de wijze waarop juist onze onderhandelaars optraden. Ik wijs dan op twee punten:

1. de onverkwikkelijke discussie rond het premierschap
2. de rol van het wantrouwen in de beoogde coalitiegenoten.

1. Het premierschap

De stelling, dat wie de ploeg Van Agt - Wiegel voorzat niet de ploeg van de centrum-linkse coalitie zou kunnen aanvoeren, heeft in het CDA terecht ergernis verwekt. Het kunnen functioneren in meer dan één coalitie veronderstelt òf karakterloosheid òf oog voor de smalle marges van het beleid, die ervoor zorgen, dat continuïteit van het regeringsbeleid in hoofdlijnen onvermijdelijk is. Ik denk dat die continuïteit inderdaad onvermijdelijk is en dat juist daarom CDA-bewindslieden in meer dan één coalitie kunnen functioneren. Als dat waar is, kan men ook niet uitsluiten, dat dezelfde premier ook een andere coalitie kan leiden. Het lijkt overigens redelijk er op te wijzen, dat men van nieuwe coalitiegenoten, die hun entree in een kabinet willen waarmaken met 'ander beleid', wel een offer vraagt door die continuïteit zo zeer in de persoon van de premier te zoeken.

Ik heb er geen bezwaar tegen, dat het CDA juist om de continuïteit in het beleid te benadrukken pleitte voor Van Agt als

premier. Maar nu men ziet hoe zwaar het premierschap gewogen heeft in de eerste maand van de formatie, komen toch vragen naar voren. Vragen als: Ging het alleen om het benadrukken van de gelijkblijvende programmatische identiteit van het CDA? Of moet men veronderstellen dat die identiteit eigenlijk voornamelijk of zelfs alleen door de persoon van de lijsttrekker, fractievoorzitter en premier van het vorige kabinet werd bepaald?

De wijze waarop deze zaak naar voren gebracht werd en uitgespeeld is, doet vermoeden, dat voor velen binnen het CDA de zaak wel zo ongeveer zo lag. De keuze van de premier overschaduwde aanvankelijk de problematiek van het inhoudelijke program. De coalitie-genoten hebben het ook zo begrepen en getracht daar gebruik van te maken. Als het zo is, rijst de vraag, wat voor een partij het CDA eigenlijk is en wordt, wanneer reeds na een viertal jaren een persoon zo belangrijk is voor de identiteit ervan.

Nauw hiermede samenhangt, dat een zo grote aandacht kwam te liggen op de persoonlijke tegenstelling tussen Den Uyl en Van Agt. De voorgaande verkiezingsstrijd heeft (zo werkt nu eenmaal de beeldbuis) die tegenstelling sterk opgepoetst. In veler ogen ging het om Van Agt òf Den Uyl. Nooit kreeg een spreker op een CDA-verkiezingsavond de handen beter op elkaar, dan wanneer hij zich afzette tegen Den Uyl. Thans is zo geopereerd, dat de kiezer nu dit tweetal weer in één kabinet ziet. Het is de vraag, hoe hij dit beleeft. Is Den Uyl nu vernederd door alléén maar minister te spelen, hoezeer zijn departement ook is opgepoetst? Is Van Agt maar opgescheept met de drammer Den Uyl? Beleven we de grote verzoening, die tot de grote coalitie en de nieuwe consensus zal leiden? Of moet veeleer gevreesd worden, dat er inderdaad een soort 'vechtkabinet' is geconstrueerd, zodat beiden, CDA en PvdA, zich een goede uitgangspositie aan het prepareren zijn voor de komende (en

zegt men dan, niet zo erg laat te verwachten) Tweede Kamerverkiezingen? Zal het kabinet zijn weeffout zelf kunnen herstellen en daardoor alleen al een bijdrage leveren tot het economisch herstel?

2. Wantrouwen

De Nederlandse kabinetsformatie is tot een politieke institutie geworden met een zichzelf versterkend karakter. Omdat de coalitiegenoten zoveel mogelijk zekerheden willen inbouwen gaat ook de buitenwereld steeds meer verwachten van de formatiefase van een kabinet.

Niet slechts prepareren de departementen hun nota's voor de kabinets(in)formateurs, maar ook de verschillende belangengroepen van elke pluimage wenden zich tot de arme (in)formateurs, die in de verste verte niet kunnen behappen wat hun allemaal wordt voorgelegd. Berichten over coalitievorming in Israël, Noorwegen of Zweden komen bij ons over als bewijzen van verre gaande lichtzinnigheid. Men stelt in een paar weken vast of er voldoende onderling vertrouwen aanwezig is en gaat dan al of niet met elkaar in zee. In Nederland maken we een akkoord, dat tot in punten en komma's precies geformuleerd moet zijn, compleet met voetnoten en afzonderlijke verklaringen. Toch komt het modale kabinet binnen een half jaar voor problemen te staan die niemand zo precies voorzien had, dat het formatieakkoord erin voorziet. Alleen het onderlinge vertrouwen kan het kabinet dan redden.

Het is inmiddels moeilijk zich aan de indruk te onttrekken, dat de afgelopen periode van formatie het onderling vertrouwen, voorzover in de aanvang aanwezig, eerder verzwakt dan versterkt heeft. Onderling wantrouwen speelde een hoofdrol. En wie het interview leest dat de minister-president gaf aan Vrij Nederland van 19 september j.l., ontkomt niet aan de indruk, dat het er nog is:

'Het CDA, zo is mij steeds voorgehouden, zou het voor het eigen electoraat niet hebben kunnen maken om zich te verbinden aan de Partij van de Arbeid. Haakje: en D'66, haakje dicht. Nou ja, als dit dan de enige maakbare meerderheidscombinatie was – en dat was het – dan was het kennelijk mijn bestemming om op de stoel van de eerste minister plaats te nemen', zegt de nieuwe premier. En elders: '...ik wou eraf! En ik hoopte door middel van een kandidatuur-Zijlstra die aftocht te kunnen maken'.

Het wantrouwen verklaart het wat vreemd optreden van de CDA-onderhandelaar(s): Een gezamenlijk akkoord werd door de fractievoorzitter nauwelijks verdedigd in de fractie. Er waren wisselende speerpunten in het onderhandelingsproces. Daar was de eis op het laatste moment, dat de coalitiegenoten op voorhand akkoord zouden gaan met de bezuinigingen van 4½ miljard. Het heeft nauwelijks aan het CDA gelegen, dat de onderhandelingen toch tot een coalitie hebben geleid.

Van Thijn stelde in januari van dit jaar ¹⁾: 'De geschiedenis leert ons (immers) dat – het confessionele midden de beslissing met wie te regeren met alle macht in eigen hand heeft willen houden; – er sprake is van een natuurlijke voorkeur voor regeren met rechts; – slechts in 'uiterste' noodzaak samenwerking met links kan worden overwogen als het echt niet anders kan; – in zo'n situatie onze gebruikswaarde, met name onder slechte economische omstandigheden, doorslaggevend is uit angst voor een al te geradicaliseerde oppositie; – in zo'n geval tijdens onderhandelingen en tijdens de kabinetsperiode niets zal worden nagelaten om ons tot matiging te dwingen en ons in onze hervormingsdwang te stuiten; – uitsluitend een situatie, waarin de 'uiter-

¹⁾ Referaat tijdens de door de Wiardi Beckman Stichting georganiseerde conferentie 'Grepn uit de geschiedenis'.

ste noodzaak' getalsmatig bepaald wordt, enig perspectief biedt op een hervormingsgezind beleid in een coalitiekabinet'.

Indien het de bedoeling geweest is de heer Van Thijn aan wat illustratiemateriaal te helpen voor zijn wantrouwen, dan zijn wij daarin, lijkt mij, wel geslaagd.

Immers:

- de voorkeur voor rechts was aanwezig (Van Agt spreekt in Vrij Nederland van 19-9 over zijn 'verknochtheid aan de VVD');
- de 'uiterste noodzaak' dwong inderdaad naar links;
- ik heb niet de indruk dat de vrees voor een geradicaliseerde oppositie zo groot was;
- de dwang tot matigen was reeds in de formatieperiode aanwezig.

Is het een wonder, dat ook de coalitiegenoten enig wantrouwen gingen koesteren of tenminste, dat aanwezig wantrouwen aldaar werd versterkt?

Dat wantrouwen verklaart ook het voor de buitenstaander wat schimmige karakter van de discussie, voorzover die tenminste naar buiten kwam. Het stuk dat De Koning en Lubbers produceerden, was te vaag, het had onvoldoende ontleend aan het plan-Wagner, het bood onvoldoende garanties. Maar bovendien was het gelijk aan het beleid van het vorige kabinet 'met een scheutje PvdA erin'. Er waren grote en naar mijn gevoel ook voor het publiek navoelbare problemen over de defensieparagraaf. Slechts door slimme formules werd de kernwapenparagraaf voorshands het gevaarlijk karakter ontnomen. Toch speelde de discussie zich vooral af over de sociaal-economische paragraaf.

Die discussie heb ik in elk geval met enige ergernis gevolgd. Als ik het goed begrijp ging de discussie tussen de ene partij (het CDA), die voor alles het financieringstekort en dus de bezuinigingen voor ogen

had en de andere (de PvdA), die voor alles aan een noodprogramma gericht op werkgelegenheidsherstel hechte en zich sterk maakte voor de positie van de minima.

Een noodzakelijke en uiterst relevante discussie, zou men zeggen. Maar hoe zien onderhandelaars kans om in zulke stellingen terecht te komen? Moet het werkelijk weken duren voordat vastgesteld wordt, dat beide noodzakelijk zijn: de terugbrenging van het financieringstekort en een werkgelegenheidsprogram? En de zorg voor de minima is toch geen exclusieve PvdA-aangelegenheid? Is de gehele discussie niet beheerst door het wantrouwen tussen de 'bezuinigers' en de 'verkwisters'?

Moeilijk is te doorzien, wat het CDA wilde bereiken met de verdeling der posten. Laat ik het eens proberen. Het CDA wilde de premier en wilde verder de twee departementen beheren, die betrokken zijn bij de uitvoering der abortuswet (Volksgezondheid en Justitie). Kennelijk ziet men in Landbouw een mogelijkheid om de band met een belangrijke achterban aan te houden en realiseert men zich hoe zeer de kerken geïnteresseerd zijn in Ontwikkelingssamenwerking. Verder biedt het departement van Financiën unieke mogelijkheden om het financieringstekort in de gaten te houden.

De bereikte zetelverdeling heeft interessante gevolgen. In grote lijnen is bereikt, dat het CDA het financieringstekort bewaakt (een goede zaak uiteraard) en dat de beide andere partijen de banier van de werkgelegenheid hoog houden (Sociale Zaken en Werkgelegenheid, Economische Zaken, VRO, Verkeer en Waterstaat).

Toch niet zo'n aantrekkelijke verdeling.

Wat voor een CDA willen we eigenlijk?

Het is deze vraag die mij voortdurend achtervolgde gedurende die drie maanden formatie. Het CDA is een jonge partij, maar met een lang verleden. De drie christen-democratische partijen hebben ver-

schillende ervaringen ingebracht in het nieuwe CDA. Geen van drieën stelde prijs op een vaste plaats in het centrum, of links of rechts daarvan. Uitgangspunt van christelijke politiek is immers de principiële ontkenning van de fundamentele betekenis van 'links' en 'rechts' in de politiek. De C van het CDA moet daar haaks opstaan. Dat is gemakkelijker gesteld dan gerealiseerd. Wij moeten functioneren binnen een politiek spectrum, waarbinnen dat links-rechts schema wel degelijk domineert. Een partij, die zowel met links als rechts kan samenwerken, is dan 'centrum'. Voorkeur voor samenwerking met links is links en met rechts uiteraard rechts. Geen voorkeur betekent onduidelijkheid. Gen wonder, dat de christen-democratie nooit zo onder druk komt te staan als tijdens een kabinetsformatie.

Daar komt nog iets bij. Het CDA is een grote partij en de enige andere grote partij is nu éénmaal de PvdA. Wat ligt meer voor de hand dan de gedachte, dat het CDA het grote alternatief is voor de PvdA? Kortom, het CDA moet op de politieke markt zich tegenover geen partij zo zeer profileren als tegenover de PvdA. Daarmede ligt verleiding no. 1 klaar: Het CDA als conservatieve volkspartij als tegenhanger van de PvdA en Van Agt als alternatief voor Den Uyl. De kleinere partij is veel gemakkelijker als coalitiegenoot te accepteren, omdat ze veel minder het grote alternatief kan wezen. Niet voor niets ontwikkelde de Duitse CDU zich tot conservatieve volkspartij. Hetzelfde gebeurde in Oostenrijk. Beide partijen zijn in veel sterkere mate gedeconfessionaliseerd dan het CDA. Maar de krachten waaraan zij bloot stonden (de sterke trek naar rechts en de deconfessionalisering) zijn ook in Nederland werkzaam.

Ik heb me reeds voor de verkiezingen onomwonden uitgesproken voor de thans tot stand gekomen coalitie. Het ging mij daarbij niet om de 'uiterste noodzaak' van

Van Thijn en Van Agt. Het ging mij om heel wat anders. Wij beleven de diepste economische depressie sinds de jaren dertig. Alles wat opgebouwd is aan welvaart voor iedereen en de sociale zekerheid staat op de tocht. Wij kunnen niet ontkomen aan een reddingsactie voor het bedrijfsleven met het oog op de werkgelegenheid en een herstructurering van de verzorgingsstaat. Daarbij moeten zoveel mogelijk mensen actief betrokken zijn. Het gaat om een gemeenschappelijke opgave. Aan welke bondgenoten geven we daarbij de voorkeur? Ik geef dan de voorkeur aan links. Ik denk dat we het met de VVD wel eens worden over de bezuinigingen en het financieringstekort, maar heb iets minder zekerheid over de intensivering van het industriebeleid en de herstructurering van de welvaartsstaat, die nodig zijn. Toch blijkt het in de praktijk niet onmogelijk te zijn met rechts redelijk te regeren. Zo groot zijn de verschillen in Nederland niet. Maar het gaat mij om wat anders. Regeren met de VVD vervreemdt het CDA van de vakbeweging. Dat is slecht voor het CDA (weer een stap naar de conservatieve volkspartij). Belangrijker wellicht is, dat onder de huidige omstandigheden regeren met de VVD betekent, dat de vakbeweging er niet meer aan te pas komt, dat de gehele herstructurering van de welvaartsstaat een eenzijdige aangelegenheid wordt van de overheid. En dat lijkt mij slecht voor de vakbeweging, voor de ondernemingen en de werkgeversorganisaties en eigenlijk voor de hele samenleving, en voor het proces van herstructurering. Zuinigheid is essentieel in de komende jaren. Maar minstens zo essentieel lijkt me bezieling. Het is jammer, maar ik zie niet, dat wij die bezieling werkelijk ontwikkelen en overbrengen aan de samenleving in een coalitie met de VVD. Dat ligt hem maar gedeeltelijk aan de VVD, maar het feit ligt er nu éénmaal.

En daar ligt dan tevens mijn diepste zorg

na de kabinetsformatie 1981. Twee CDA-informateurs leverden een goed stuk werk. Natuurlijk valt er in zo'n geval het een en ander aan bij te slijpen. Maar het is toch wel verontrustend, dat, althans voorzover het naar buiten kwam van de zijde van het CDA, alleen de omvang van bezuinigingen en financieringstekort een doorslaggevende rol speelde. Ik heb althans niet gehoord, dat het CDA zich grote zorgen maakte over andere belangrijke zaken, zoals er zoveel zijn.

Men heeft wel geklaagd over het schuiven met mensen tijdens de kabinetsformatie.

Ik heb daar persoonlijk geen klachten over. Met mij is in ieder geval de positie van de minister van Sociale Zaken en mijn eigen positie goed doorgesproken. Maar ik heb wel problemen, wanneer ik zie hoe gemakkelijk de belangrijke plaats van de staatssecretaris voor Sociale Zaken snel naar de PvdA verdween. De herstructurering van de sociale zekerheid is immers méér dan een optelsom van bezuinigingsmaatregelen. Ik vraag me af of de CDA-fractie dit in voldoende mate heeft overwogen. Ik ga dan nog voorbij aan de feitelijkheid van het verdwijnen van een herkenningpunt voor het CNV.

Wat voor een CDA willen we eigenlijk? Mij staat een Christen Democratisch Appèl voor ogen, dat recht doet aan de pretentieuze naam die het wil voeren. Een partij, die het aandurft de aloude normen uit het Evangelie met zoveel woorden te vertalen in hedendaags beleid. Dat beleid mag geen korte-termijnbeleid zijn, dat korte-termijnsuccessen najaagt ten koste van fundamenteel herstel. Het behoort te gaan om een degelijk beleid, dat impopulair durft te zijn, als dat strikt nodig is, zonder zich op de moed daartoe te verheffen. In christen-democratisch zit zowel de norm – 'christen' – als de wijze van functioneren: 'democratisch', als volksbeweging. In het woord appèl ligt evenzeer dat karakter

als iets anders dan een mooi hiërarchisch gestructureerde partij van allen, die graag de lijsttrekker volgen door dik en dun. In het woord appèl zit ook het wervende karakter dat het CDA wil hebben. En de tijden zijn er naar om een appèl te doen op de mensen, om wervend bezig te zijn. Er is zoveel aan de hand, dat iedereen mee moet doen aan het herstructureren van ons maatschappelijk bestel in christelijk-sociale zin. Maar als zo'n vorm van werven is het optreden van de CDA-onderhandelaars bij mij althans niet overgekomen.

Slot

1. Het is duidelijk, dat de kabinetsformatie 1981 zwaar gebukt ging onder de psychische druk van de ongelukkige formatie 1977. Het wantrouwen over en weer kan daaruit verklaard worden. De PvdA heeft zich ongewoon inschikkelijk getoond in 1981 èn omdat men een soort trauma opgedaan had in 1977 èn omdat gebleken is, dat oppositie voeren de partij slechts verlies bracht. Het is de vraag of deze redenering geheel juist is.

In 1977 profiteerde de PvdA van een 'Den Uyl-effect' gegeven het optreden van Den Uyl als premier. In 1981 ging dat effect verloren, doordat onder de huidige omstandigheden Den Uyl als oppositieleider de glamour miste, die hij in 1977 nog had. Hoe het nu zal gaan durf ik niet te voorstellen.

2. De formatie van 1981 zal ook wel weer zijn effect hebben op die van 1985. Het zou goed zijn, wanneer het CDA zich bezint op het voorkómen van verdeeldheid en daarbij komende dwangposities. Is het zo onmogelijk om vóór de verkiezingen een bepaalde strategie uit te werken? Zouden vele kiezers, zou een groot deel van de achterban, maar ook de VVD zich niet gemakkelijker kunnen verzoenen met de gekozen weg na 26 mei, indien het CDA vóór de verkiezingen zijn koers bepaald had, en verdedigd had naar buiten?

Nu is door vaagheid de indruk gevestigd, dat men voortzetting van de coalitie wenste. Na 26 mei is over die mogelijkheid zelfs niet meer gesproken. Het was toch niet zó moeilijk, te voorzien dat de enige combinatie met een werkbare meerderheid er zo uit zou zien als de huidige. Wij willen toch niet, dat wij kiezers ertoe verlokken CDA te stemmen vanuit een verwachting, die niet te realiseren is?

3. En daarmee ben ik weer aan m'n belangrijkste vraag. Wat voor een CDA willen wij? Die vraag moet in de komende jaren leiden tot een diepgaande discussie. In zo'n discussie moeten vragen centraal staan als:

– Welk maatschappijmodel willen we? Pleiten voor gespreide verantwoordelijkheid, maar met een loonmaatregel achter de hand. Ik had het gevoel, dat we aan die maatregel niet ontkomen konden, maar hoe past het in ons maat-

schappijmodel? Bij deze discussie kunnen geestverwante organisaties als NCW en CNV niet gemist worden.

- Hoe willen we de verzorgingsstaat reconstrueren? Gaat het alleen om een goedkoper model, of is er aanleiding voor een reconstructie die past in het maatschappijmodel (zie hiervoor).
- Hoe komen we tot een redelijke mate van overeenstemming over de gehele defensieproblematiek?
- Waar ligt de grens tussen compromissen sluiten en vasthouden aan wezenlijke beginselen? Ik denk dat een aantal CDA-kiezers nog recht heeft op een nabeschuiving over de abortus. En dat niet alleen om de electorale schade naar 'klein rechts' te beperken.

